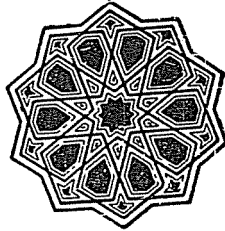

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XX

İNKÂRCILIKTAN DOĞAN BUNALIMLAR

Prof. Dr. İBRAHİM AGÂH ÇUBUKÇU

İnsanlık için inanç meselesi önemli bir konudur. En ilkel insan topluluklarının bile bir inanç meselesi olmuştur¹. Öteden beri kimi insanlar bir takım inançlarla kendilerini manen doyurmağa çalışmışlar, kimi insanlar ise bu hususta çeşitli yollara sapmışlardır. Özellikle bir toplumun düşünce hayatında rol oynayanlar arasında çeşitli yollara sapanlara rastlanmıştır. Düşünce hayatları hakkında bilgi edindiğimiz en eski milletlerden birisi Yunan toplumudur. Gerçekte bu toplumda zaman zaman iman veya imansızlığı savunan çeşitli felsefi okullar türemiştir. Genellikle çoktanrıci olan eski Yunan düşünürleri arasında tek bir Tanrı'nın üstünlüğüne inanan filozoflar da yetişmiştir. Xenophanes, Sokrates (Ölm. M.Ö. 399) ve Eflatun² (Ölm. M.Ö. 347) bu tür filozoflardandır.

Yunanlılar arasında imana değer vermeyen ve Âhiret hayatına inanmayan düşünürler de yetişmiştir. Meselâ Epikurcular ölümden korkmazlar ve Âhiret hayatına inanmazlardı. Bu sebeple olanakları ölçüsünde bu dünyada mutlu olmağa çalışırlardı³. Onların mutluluk anlayışına göre insan elinden geldiği kadar zevkli eylemler yapmalıdır. Her şey bu dünyada olanlardan ibarettir. Ölüm gelmeden önce zevkli bir yaşantı sürdürmek Epikurcuların başlıca amacı idi. Ancak bu okulun kurucusu Epikur'a (Ölm. M.Ö. 270) göre insan erdeme önem vermelidir. Ona göre erdem, sonu mutlulukla bitecek zevkli eylemdir. Epikur böylece taraflarına gönül özgürlüğünü ve huzuru kazandırmayı düşünmüştür. Şu kadar var ki individualist ve faydacı bir yol izlemiştir. Çünkü

1 Bak. İbrahim Ağâh Çubukçu, İslâm Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri, s.7. Ankara 1971.

2 Bak. Platon, Phèdre, Oeuvres Complètes, c.II, s. 32-45, Pleiade baskısı 1950.

3 Bak. Alfred Weber, Felsefe Tarihi, Türkçeye çeviren: H. Vehbi Eralp, s. 77-81, İstanbul 1949; Kâmiran Birand, İlkçağ Felsefesi Tarihi, s. 100-104, Ankara 1964.

iyiyi ve doğruyu değil, zevki aramıştır. Egoizm hiç bir zaman ahlâki değerler açısından öğülecek bir eylem değildir. Epikur'un felsefesi aile ve topluluk açısından gerçek mutluluğu da vermez. Her şeyden önce imansız oldukları için savundukları mutluluk sınırlıdır. Sınırlı mutluluk ise bir gün bitecek ve yerini mutsuzluğa bırakacaktır. Bu açıdan Epikur ve onun gibi düşünenlerin felsefesinde bunalımlar vardır.

İmandan yoksun olan bir başka felsefi okulun temsilcileri şüphelilerdir. Şüpheli felsefenin ilk kurucusu Pyrrhon'dur. (Ölm. M.Ö. 270). Ona göre herhangi bir şey hakkında hüküm vermekten kaçınmak gerekir. Bu âlem hem maddî, hem manevî olabilir. Bir şey hem iyi, hem kötü olabilir. Bu iki olasılıktan birini kabul etmek doğru değildir. Çünkü insan kötü sandığı bir şey yaparsa mutsuz olur. İyi sandığı bir şeye kavuşursa, bu kez de onu kaybetme korkusu içine düşer. Pyrrhon'a göre en doğru hareket her şeyden şüphe etmek ve hiç bir şeye inanmamaktır. Aklımız ve duyularımız bizi daima yanıltır. Bu sebeple hiç bir kararı seçemeyiz. Hüküm vermekten kaçınmak ve törelere göre yaşamak en doğru yoldur.

Bir başka şüpheli filozof da Karneades'tir. (Ölm. M.Ö. 129). Karneades Yunan felsefi okullarından Stoahların temsilcileri ile mücadele etmiştir. Stoahlar Tanrı'yı âlemin ruhu olarak kabul ederlerdi. Karneades bu düşünceye karşı koydu. Ona göre Tanrı, âlemin ruhu olursa, duyguya sahip demektir. Duygu ise değişir. Değişen bir varlık ise Tanrı olamaz.

Karneades'e göre Tanrı ya sonludur, ya sonsuzdur. Eğer sonlu ise evrene dahildir demektir. O zaman Evren'in bir parçası sayılır ve olgun bir varlık olamaz. Eğer Tanrı sonsuz ise değişmez ve hareketsizdir demektir. Bu durumda kendisinde değişiklik ve duyum bulunmaz. Böyle bir varlık ise gerçek ve yaşayan bir Tanrı olamaz.

Yine Karneades'e göre Tanrı var sayılırsa ya faziletlidir, ya da faziletsizdir. Eğer Tanrı faziletli ise fazileti kendi iradesinden üstün tutuyor demektir. Bu durumda ise en yüksek varlık olamaz. Eğer Tanrı faziletsiz ise bu durumda da insandan aşağı bir varlık sayılır ve gerçek Tanrı olarak kabul edilemez. Sonuç olarak şüpheli Karneades'e göre gerçekte Tanrı yoktur. En doğru yol şüphe ve inançsızlıktır.

Yunan Şüpheli filozoflarından Ainesidemos (Ölm. M. 130) da duygu organlarının bizi sağlam ve kesin bilgiye ulaştırmayacağını söy-

lemiştir. O kısa önermeler halinde bir takım deliller göstererek şüpheci felsefeyi savunmuştur. Tropes'lar denilen bu deliller duyu organlarının bazı yanımlarına dayanır. Ainesidemos'a göre bilgi insanın yaratılışına, sağlığına, içinde bulunduğu ortama ve duyu organlarına göre değişir. Ayrıca bilgilerin elde edilmesine eşyanın durumu, yeri ve mesafesi etki yapar. Böylece aynı şey, insandan insana değişik algılanır.. Karışımlar, kemiyetler, nispet ve tekerrürler de bilginin insandan insana değişmesini gerektirir. O halde gerçek bilgiyi elde etme olanağı yoktur. Şüphede kalmak en doğru yoldur.

Ainesidemos'a göre bilginin akıl ile kazanılacağını ileri sürmek de saçmadır. Çünkü akıl bir şeyi ispat için ya gerçeklere, ya sebeplere, ya da alâmetlere dayanır. Oysaki bir şeyi ispata yarayan gerçekler, sebepler ve alâmetler mevcut değildir. Ona göre gerçekleri, sebepleri ve alâmetleri kavramakta duyular da işin içine karışır. Duyular ise insanı yanıltmaktadır. Sonuç olarak akıl ile kazanılan bilgilere de güvenilemez. O halde hiç bir şeye kesin olarak inanılmaz⁴.

Örneklerini verdiğimiz Yunan şüpheci filozoflarının görüşlerinde bunalmalar vardır. Her şeyden önce hüküm veren vermiş ve insanı bu dünyaya getirmiştir. Biz istediğimiz kadar hüküm vermekten kaçınalım. İlâhî gücün yarattığı tabii kanunları ve hükümleri değiştiremiyoruz.

Tanrı'yı, sonlu veya sonsuz, faziletli veya faziletsiz kavramlarını ters biçimde yorumlayarak inkâr etmek de çıkar yol değildir. Tanrı, her şeyi yoktan yaratan, doğurmayan, doğmayan ve hiç bir şeye benzemeyen bir varlıktır. Bir yandan insan duyularının yetersizliğini ileri sürmek, öte yandan aynı duyulara dayanan bilgilerle Tanrı'yı inkâr etmek çelişki olur.

Duyu organları gerçekten insanı bazan aldatır. Bazı bilgiler insandan insana değişir. Fakat bütün akli başında insanların birleştiği matematik kesinlikte bilgiler de vardır. Evrenin varlığını bilmek de bir bilgidir. Aynı kaynaktan içen iki kişiden biri suyu soğuk, öteki sıcak bulabilir. Fakat her ikisine göre de o kaynaktan akan su vardır. Bu sebeple şüp-

4 Şüpheciler için bakınız: V. Brochard, Les Sceptiques Grecs, s. 52-98, 113, 255-259, 261-270, Paris 1959; Prof. Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, s. 134-139, 143-144, 153-157, Bilgi Yayınevi yayımlarından, Ankara 1967; İbrahim Ağâh Çubukçu, Gazzalî ve Şüphencilik, s. 16-31, Ankara 1964.

heciler inançsızlığı savunmakta, bilgiyi ve Tanrı'yı inkârda haksızdırlar.

Varoluşçu düşünürler arasında da Tanrı'yı inkâr edenler vardır. Özellikle Martin Heidegger ve Jean Paul Sartre'in inkârcı düşünürler olduğunu söyleyebiliriz. Varoluşçuluk Kierkegaard' la (Ölm. 1855) başlamıştır. Daha sonra çeşitli düşünürler tarafından bazı ayrımlarla açıklanmıştır. Gabriel Marcel ve Karl Jaspers varoluşçuluğun tanınmış düşünürlerindendirler. Adı geçen düşünürlerin fikirleri arasında ayrımlar bulunmakla beraber, varoluşçular arasında ortaklaşa düşünceler de vardır.

Varoluşçuluk, geniş ölçüde existentiel yaşantı ile ilgilidir. Varoluşçu felsefe var olanın yaşantısını, korkusunu, krizini ve bağımsızlığını dile getirmeye çalışır. Existence yani var olma insana özgü bir özelliktir. İnsanın kendiliği, kendi varlığıdır. Varoluşçulara göre varlık yaşanılan andaki varlıktır. Başka bir deyişle şimdiki andaki varlıktır. Varlık kendi kendini meydana getirmiştir. Aynı zamanda bu varlık bağımsızdır. Varlıkla şimdilik, yaşanılan zaman aynı şeydir. Gerçekte varlık bir taslaktan ibarettir. İnsan çevresi ve öteki insanlarla ilgilenerek kendini tamamlar. Böylece insanın durumu durmadan değişir. Her an başka başka durumlar içine girer. Demek ki insanın gerçek varlığını bir yandan içinde bulunduğu dünya ile, öte yandan başka insanlarla olan ilgileri içinde değerlendirmek gerekir.

Varoluşçular akıl ile elde edilen bilgileri kabul etmek istemezler. Onlar süje-obje ayrılığını da tanımak istemezler. Onlara göre gerçek bilgiyi kazanmak için gerçekliğin kendisinin yaşanması gereklidir. Gerçekliğin yaşantısı da korkudan ibarettir. İnsan dünyadaki durumunun geçiciliğini ve kendi varlığının bir sonu olduğunu bilir. O, boynunda ölüm fermanı taşıyarak bu âleme getirilmiştir. Bu sebeple de öleceğini bilir ve korku içindedir.

Varoluşçuluğun kurucusu sayılan Kierkegaard bazan birbirine zıt görüşleri dile getirmiştir. Bazan kararsızlık ve yabancılaşma duygusu içinde çırpınmıştır. Neye dayanacağını ve neye güveneceğini bilemez ölmüştür. Onda zaman zaman inkâr ve inanç düşüncesi çarpışmıştır. Kendini zevklere ve tutkulara bırakmak istemiştir. Fakat böyle düşünmek ruhuna mutluluk vermemiştir. Bazan da düşünce yolu ile imana yükselmek istemiştir. Fakat akıl ve düşünce de onda şüpheler uyandırmıştır. Nihayet içinden Tanrı'ya seslenmiş ve bana iman versin demiştir.

Ama bu yolun da kesin olmadığını ve bir olasılık meselesi bulunduğunu düşünmüştür. Fakat yazılarından onun Tanrı'nın varlığını kabul ettiğini anlamaktayız. Bir hatırasını yazarken Tanrı'nın dünyayı hiçlikten yarattığını doğrulamıştır. Bu sebeple burada konumuzun gereği olarak Kierkegaard'ın değil, Heidegger ve Sartre gibi ateist yani inkârcı varoluşçuların bunalmalarını dile getirmek daha yerinde olur⁵.

Martin Heidegger'e göre insan bu âleme atılmış talihsiz bir varlıktır. Nasıl bir sanki hapse atılırsa, insan da dünya hapishanesine bırakılmış bir varlıktır. İnsanın suçluluğu kendi varlığı ile ilgilidir. İnsan bu dünyayı yurt edinmektedir. Oysaki gerçekte insan hiçlikle karşı karşıyadır. Hiçlikle dolu olan dünya insanın etrafını bir hapishane gibi sarmaktadır. Gerçekte bu dünya insana yabancısıdır ve insan yabancıları bulunduğu bu hapishanede çile çekmektedir. İnsan, kendisine hiçliğin bu dünya ile görüldüğünün bilincine varmaktan kaçınma çabasına girebilir. İnsan aslında hiçlikten korktuğu için kendini bu dünya ile avutmaktadır. Her ne olursa olsun hiçlik yine de insanı izlemektedir. İnsanın ölümüne kadar da bu izleme devam eder. İnsan kendi kendini aldatma işinden ancak hiçliği ve ölümü kabul ederse kurtulabilir. İnsan yalnız yok olacağını kabul etmekle kurtuluş yolunu bulabilir.

Dünyada varlık hiç bir zaman bütünlüğüne ulaşamaz. Varlığı tanımlamak olanaksızdır. Varlık bir gün ölümle sonuçlanacaktır. Ölümle de varlık, varlık olmaktan çıkar. Şu kadar var ki insan ölüm hakkında tam bilgiye sahip değildir. Varlık, ölümle tamamlanmış ve ortadan kalkmış da sayılamaz. Ancak ölüm, kendisinden kaçınılamayan bir olgudur. İşte insan bu ölümden korktuğu için dünyayı kendine yurt edinmeğe çalışmaktadır. Gerçekte insan her türlü sorumluluktan ve karardan kurtulduğu derecede huzura kavuşur. Fakat dünya insanın sanki bir suçlu imiş gibi peşini bırakmaz ve onun etrafını sarar. Böylece de insanın durumu hapishanedeki suçlunun haline benzer. İnsan etrafındaki boşluğu yurt edindiği için suçludur. Bu suçluluk insanın kendi varlığı ile ilgilidir. İnsan, hiçliği ve bir gün yok olacağını kabul etmelidir.

5 Varoluşçuluk için bakınız: Paul Foulquié, *L'Existentialisme*, Paris 1947; Jean-Paul Sartre, *Being and Nothingness*, s.3-67, 73-216,221, 433, İngilizceye çeviren: Hazel E. Barnes, U.S.A. (tarihsiz); Paul Roubiczek, *Existentialism for and against*, 1,55-117 Cambridge 1966; Alvin Thalheimer, *Existential Metaphysics*, s. 1-94, NewYork 1960; M.Münir Raşit Öymen, *Alman Filozofisi*, s. 155-179, 216-222, İstanbul 1972; Kâmrân Birand, *Existentialisme Üzerine*, Hâhiyat Fakültesi dergisi, c.X. sayısı: 1962, s. 41-49, Ankara 1963; Adı geçen Dergi, sayı: 1964, s. 100-113; Joachim Ritter, *Varoluş Felsefesi Üzerine*, s. 5-28, İstanbul 1954. Jean Wahl, *La Pensée de l'Existence*, s. 5-55, Paris 1951.

İnsan kendi vicdanının sesini dinlemelidir. Ancak böylece kurtulabilir. Fakat varlık bir taslak olarak vardır. Aslında varlık temelsizdir. O hiçlikten çıkmış, yine de hiçlik olacaktır. Kısacası varlığın sonu ölüm ve hiçliktir⁶.

Jean Paul Sartre da Tanrı'yı inkâr eden varoluşçu düşünürlerdendir. Sartre'a göre insan kendi olasılıklarından ibarettir. Dünya belirsiz bir temeldir. Onun olasılıklarını çözümlenmeğe insanın gücü yetmez. Dünyada anlamlı belirtiler ve işaretler yoktur. Dünya anlamsız ve işaretlessiz bir çöl gibidir. Sartre'a göre düzene gerek yoktur. Düzen bir aldatma ve zor aracıdır. O halde insan için en doğru yol, sınırsız bağımsızlıktır. Sartre yazılarında sınırsız bağımsızlığı savunmuş ve Tanrı'yı inkâr etmiştir. Ona göre insan metafiziğe kaçmadan kendi yolunu seçmelidir. İnsan istediğini yapmada özgür olmalıdır. Düzen insan özgürlüğü için bir engeldir. İnsan gerçek olarak şimdiki anda vardır. Başka bir deyişle şimdi denilen somut anda vardır. Geçmiş ve gelecek şimdiki anın içindedir.

Sartre'a göre Tanrı yoktur. Yaratma kavramı çelişki ile doludur. Dünyada sert ve hareketsiz gerçeklikten başka kendisi için olan bir varlık çeşidi, yani insan vardır. Var olan her şey kendiliğinden var olmuştur. İnsan hiçlikten meydana gelmiştir. İnsan, varlığın kendi kendini hiçleştirmesiyle vücut bulmuştur. Sartre'a göre hiçlik, hiçtir. Varlık kendi kendini hiçleştirmektedir. Hiçlik bu âleme insanla gelmiştir. Şu kadar var ki insan bütünlüğü ile hiçlik değildir. Çünkü insanın vücûdu kendi kendinden olan varlık cinsindedir. İnsanın hiçlik olan yönü, tamamen insanlık yönüdür. İnsan yalnız bir şey istemektedir. Bu istek var olmaktan ibarettir. İnsan kendiliğinden kendisi için olan varlık olmak istemektedir. Böyle bir varlık kendi kendisinin sebebi olmalıdır. Kısacası insan Tanrıca bir varlık olmak istemektedir. Oysaki Tanrı olmak olanaksızdır. Kendiliğinden kendisi için olan varlık çelişki olur. Böylece de insanın varlıkla ilgili isteği çıkmaza girer.

Sonuç olarak Sartre'a göre dünya anlamsız ve işaretlessiz bir çöl gibidir. Dünyada objektif değerler ve kural yoktur. İnsan yaşantısı tama-

6 Bak. Martin Heidegger, *Existence And Being*, s. 20-40, London 1968; Jean Wahl, *Heidegger*, c.I. s. 8 vdd, Paris (Tarihsiz); Münir Raşit Öymen, amlan eser, s. 218-222; Kâmrân Birand, *Existentialisme Üzerine II*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 104-107, c. XII, sayı : 1964, Ankara 1964.

men anlamsızdır. İnsan sınırsız bağımsızlık yolunu seçmelidir. Hiçlik-ten gelmiştir. Yine hiçliğe dönecektir⁷.

Varoluşçuların düştükleri hataları din ve düşünce açısından söyle sıralayabiliriz.

1- Onlar genellikle bütün insanlık adına konuşmuşlar ve yazmışlardır. Oysaki insanlar ayrı ayrı varlıklardır. Birisi Heidegger, birisi Sartre, bir başkası da mistik bir kimse gibi konuşabilir. İnsanların kimi inanır, kimisi de inanmaz. İnananlar arasında da farklar vardır. Bu sebeple var oluşçuların düşüncelerini bütün insanları genelleştirerek açıklamaları saçmadır.

2- Varoluşçular düşüncelerine gerekçe aramak için bir takım sorular sormuşlardır. Bu sorulardan bazıları şöyledir: Bu dünya hangi gözle görülmelidir? Dünya insanın gerçek yurdu mudur? Yoksa dünya insan için bir hapishane midir? İnsan nerededir? Kimdir? Dünyaya nasıl gelir? İnsanı dünyaya getiren kim, götüren kim? İnsan dünyaya getirilirken niçin ona sorulmaz? O niçin göreve zorlanır? İnsanı göreve zorlayan yönetici kimdir? İnsan kime baş vurmalıdır? Dünyada bir takım denemelere insan niçin zorlanır? İnsan dünyaya hiç gelmese ve bu denemelere zorlanmasa daha iyi olmaz mıydı? Her şeyde bir hiçlik kokuyor. Bunun sebebi nedir?

Bize öyle geliyor ki varoluşçular bu gibi soruları sordukça hiçlik-ten ve bunalımdan kurtulamazlar. Oysaki insan bir Tanrı'nın yani her şeye düzen veren bir ilâhî sebebin varlığını kabul ederse yukardaki soruların cevabı da kendiliğinden çözülür. İnkâr insanı bunalıma, iman ise huzura ve umuda götürür.

3- Varoluşçuların dikkati çeken bir yönleri de umut yerine umutsuzluğu, mutluluk yerine mutsuzluğu ve yaşama kıvancı yerine ölümü esas olarak almalarıdır. Oysaki insanın umutla dolu olması, mutluluk için çaba harcaması ve ölmeden önce hayatını iyi şeylerle değerlendirmesi hakkıdır. İnsanı bu haklarından yoksun bırakmağa çalışmak adâletsizlik olur.

4- Varoluşçuların önemli bir bölümü cesaret yerine korkuya, güven verme yerine güvensizliğe ve dayanışma yerine düzensizliğe dikkati

⁷ Bak. Mary Warnock, *The Philosophy of Sartre*, s. 42, 63, 88-110, London 1965; Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk (Existentialisme est un humanisme)*, s. 32-63, Türkçeye çeviren: Asım Bezirci, İstanbul; Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk Materyalizm ve Devrim*, s. 41-93, Türkçeye çeviren: Emin Türk Eliçin, İstanbul 1964.

çekmeğe çalışmışlardır. Oysaki ölçülü bir sınıra kadar cesaret bir erdem işidir. İnsanın kendine güven duyması, görevlerini iyi yapmasını sağlar. İnsan yalnız kendini değil, başkalarını da düşündükçe ahlâkî değer kazanır. Kısacası ölçülü cesaret, güven ve dayanışma ahlâkî meselelerdir. İnsanın öteki varlıklardan başlıca ayrımlarından biri de bilinçli oluşu, sorumluluk duyması ve ahlâkî değerleri gerçekleştirecek iradeye sahip bulunmasıdır.

5- Varoluşçular barış yerine krizi, suçsuzluk yerine suçluluğu ve sevinç yerine karamsarlığı koymağa çalışmakla da hataya düşmüşlerdir. Oysaki insanda barışı, doğruluğu ve sevinci kazanma gücü vardır. İnsan kendi içinde ve dışında barışı sağladıkça krize düşmez. Doğru, adâletli, kısacası erdemli oldukça suçlu sayılamaz. Sonu sevinç veren eylemler yaptıkça da karamsarlığa düşmez.

6- Varoluşçular, hareket noktalarını varlık yapmışlardır. Bunun yanında dünyada hiçlik koktuğunu ileri sürmüşlerdir. Böyle bir düşünce biçimi çelişkiye düşmek demektir. Onları bunalmırlardan, krizlerden ve korkudan kurtaracak tek husus, Tanrı'nın varlığını ve evrendeki düzeni onun verdiğini kabul etmektir. Ne Heidegger'in ateistliği, ne Sartre'in düzen fikrine karşı çıkararak sınırsız bağımsızlığı insanlığın derdine derman olamaz. Sınırsız bağımsızlık sonuçta anarşiye dönüşür. Anarşi ise ne onu düşünenlere, ne de onu yapanlara bir mutluluk getirir. Bize göre nereden geldik, nereye gidiyoruz sorusunun cevabı açıktır. Biz Tanrı'dan geldik, yine ona döneceğiz. Kısacası bizi yaratan ve evrene düzen veren bir Tanrı vardır.

Bu araştırmamızda üzerinde duracağımız ekollerden biri de tabiatçılardır. Gazzali'nin yazdığı gibi tabiatçıların bazıları Allah'ın varlığını doğrulamakla beraber Âhiret hayatını inkâr etmişlerdir. Bazıları ise ya Allah'ı inkâr etmişler, ya da dinî açıdan sapıklığa düşmüşlerdir. Biz burada özellikle İslâm âleminde yetişmiş tabiatçı düşünür Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriya Ar-Razî (Ölm. H. 313 /M. 925) üzerinde duracağız:

Razî, *Maharik al-Enbiya ve Fi Nakd al-Edyan* adlı eserleriyle dinlere ve peygamberlere karşı çıktı. Ona göre doğruyu bulmak için akıl yeter. İnsanlar eğitim ve öğretim yoluyla Tanrı'ya inanırlar. Peygamberler birbirlerinin düşüncelerini değiştirmişlerdir. Tanrı elçileri eğer aynı ilâhî kaynaktan ilham alıyorlarsa bu değişikliğin sebebi nedir?

Razî dinlerin doğmasının şu dört sebebe dayandığını söylemiştir.

1- Taklit: Çocuklar ana ve babayı taklit ederler. Milletler daha önceki milletlerden faydalanırlar. Din düşüncesi nesilden nesile devam etmiştir.

2- Hakimiyet ve siyaset: Siyaset adamları halkı yönetmek için onları dinle korkutur ve uyuştururlar. Dikkatleri Âhirete yöneltirler.

3- Psikolojik etkenler: İnsanlar korku ve felâket anlarında din-den ve gizli güçlerden yardım istemek ihtiyacını duymuşlardır.

4- Âdet ve alışkanlıklar: Bazı hareket ve fiiller alışkanlık ve te-kerrür sonucu olarak insanda yerleşir. Dinî davranışlar da bir âdet ve alışkanlık haline gelerek devam ederler.

Razî Kur'an'ı, İncil'i ve Tevrat'ı da eleştirmekten çekinmemiştir. Bununla beraber beş kadim varlığın mevcudiyetini iddia etmiştir. Ona göre bu kadim varlıklar Allah, nefis, zaman, mekân ve maddedir.

Razî bu âlemin, Nefsin şehvet ve arzusu sonucunda meydana geldiği düşüncesindedir. Nefis, madde ile birleşerek onda zevk sahibi şekiller meydana getirmek istemiştir. Bunun sonucu olarak madde düzensiz bir biçimde harekete başlamıştır. Bunun üzerine nefis şaşırması ve duyduğu istekten pişman olmuştur. Nihayet Allah yardıma yetişerek evrenin düzenini kurmuştur. Evren ve özellikle dünya gerçek yurt ve mutluluk yeri değildir. İnsanı maddenin bağlarından ancak felsefi bilgiler kurtarabilir. Bütün nefisler özgürlüğüne kavuştuğu zaman âlem dağılacak ve şekilsiz ilk haline dönecektir⁸.

Razî'nin düşüncelerinde Manichéisme'in, Brahma dininin ve eski filozofların etkisi vardır. Kendisi gözlemlere ve deneylere önem veren bir düşünürdü. Özellikle tıp alanında bilgisi derindi. Metafizik alanında ise yanlış bir yola sapmıştır. Bir yandan dinleri eleştirmiş, öte yandan kendisi yeni inanç meseleleri ortaya atmıştır. Hatta âlemin nasıl var olduğu hakkında düşünceler beyan etmiştir. Dinleri eleştirme ile bu düşünceler çelişki halindedir. Dinî düşünceleri tamamen yanlış ve inandırıcı olmaktan uzaktır.

8 Razî hakkında bakınız: Hilmi Ziya Ülken, İslâm Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri, s. 19-22, Ankara 1967; İbrahim Ağâh Çubukçu, Gazzalî ve Şüphecilik, s. 43-45; De Boer, İslâm'da Felsefe tarihi, Türkçeye çeviren: Yaşar Kutluay, s. 56-57, Ankara 1960.

Tanrı düşüncesine karşı çıkmış tanınmış düşünürlerden birisi de Friedrich Nietzsche (1844-1900)'dir. Nietzsche, Tanrı'yı ve Âhiret'i inkâr etmiştir. Bütün yaşantıyı bu dünyaya sığdırmağa çalışmıştır. İnsanın yaratıcılığını ileri sürmüştür. Dünya denilen nesneyi akıl ve düşüncesiyle insanın yarattığını iddia etmiştir. Manevî değerleri yıkmaya çalışmıştır.⁹

Çağımızda dine karşı olan en yaygın düşünce sistemlerinden biri hiç şüphesiz materyalizmdir. Bu konuda özellikle Karl Marx (1818-1883) ve Engels (1820-1895)'in çabaları büyük olmuştur. Biz bu düşünürlerin ekonomik görüşleri üzerinde konumuz gereği olarak durmaya-cağız. Fakat metafiziği çürütmek için boşa çaba haracadıklarını dile getirmeğe çalışacağız.

Materyalistler, metafiziğin bilgisizlik sebebiyle doğduğunu, 19. yüzyılda bilimin hızla ilerlediğini ve bu sebeple metafiziğin yerini materyalizmin alması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Dinlerin, tabiat üstü güçleri açıklamak amacıyla doğduğunu söylemişlerdir. Kısacası metafiziğin temelini bilgisizliğe dayandığını iddia etmişlerdir. Materyalizmin ise evreni bilim yoluyla açıklamaya çalıştığını kaydetmişlerdir¹⁰.

Materyalistler, bu düşüncelerinde haksızdırlar. Çünkü bilim henüz son sözünü söylememiştir. İnsanların bildiklerinin yanında bilmedikleri çok daha fazladır. İnsanlık evrende olanları keşfettikçe ne kadar az bildiğini anlamaktadır.

Hem bilim, ancak var olan madde üzerinde söz söylemektedir. Var olanın kanunlarını bulmaktadır. Bilim, nesnelere ilk çekirdeğinin, canlıların ilk tohumlarının ve tabiattaki kanunların kimin tarafından yapıldığının açıklanmasını yapamamıştır. Bunun için de her şeyi yoktan var eden bir Tanrı'nın varlığını kabul etmek gerekir. Hem Tanrı, bilime karşı durun diye bir buyruk yollamamıştır. Aksine bilenlerle bilmeyeni bir tutmamıştır. Araştırma ve incelemeyi teşvik etmiştir. Bilimin her yerde aranmasını salık vermiştir.

9 Bak. Friedrich Nietzsche, Böyle Buyurdu Zerdüşt, s. I-III, 66, 97-100, Türkçeye çeviren: Turan Oflazoğlu, İstanbul 1964; Münir Raşit Öymen, anılan eser, s. 119-131, İstanbul 1972; Prof. Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, s. 542-543; Heinz Heimsoeth, Ahlâk Denen Bilmece, s. 11-14, Türkçeye çeviren: Nermin Uyggur, İstanbul, 1957.

10 Bak. Georges Politzer, Felsefenin Başlıca İlkeleri, Türkçeye çeviren: Cem Eroğul, s. 22-23, 32, 45, 48-49, 136-142, 164-171, Ankara 1966; Prof. Dr. Fındıkoğlu Z. Fahri, Sosyalizm, c. I, s. 122-138, İstanbul 1952; Hilmi Ziya Ülken, Yirminci Asır Filozofları, s. 397-418, Kanaat Kitabevi yayını, Ahmet Sait Basımevi (Tarihsiz).

Materyalistlerin her şeyi mekanikle açıklamaya çalışmaları da yersizdir. Çünkü dünyanın en güçlü bir varlığı yani akıl, düşünce ve bilinç sahibi insan vardır. O halde kâinat yalnız mekanik ve organik bir mesele olarak değil, aynı zamanda metafizik, etik (ahlâk) ve bilinç meselesi olarak da önümüzde durmaktadır. Kainatı mekanik bir düzen olarak kabul etmek, insanı da maddeleştirmek olur. Oysaki insanda maddeden ayrımlı yönler vardır. İnsanın bedeni yanında ruhu da vardır. Ruhbilim ilerledikçe, insanın ruhsal yapısının gerçekliği daha iyi ortaya çıkmaktadır.

Kaldı ki biz maddeyi 5 duyumuza göre algılamaktayız. Eğer duyularımız başka türlü olsaydı, evreni de başka türlü algılar ve madde hakkında başka türlü yargılara varırdık. Bugün bilim, gözlerimizin hassas aletler olmaksızın, mor ötesi ve kırmızı ötesi ışınları göremediğini doğrulamaktadır. Kulağımız saniyede 16 dan az 21000 den fazla hava titreşimlerini algılamaktan yoksundur. O halde biz henüz maddeyi bile tam olarak bilemiyoruz. Ancak gücümüze göre her şey hakkında bir yargıya varıyoruz. Henüz tam anlamadığımız, inceliklerini çözemediğimiz ve ilk çekirdeğinin nasıl var olduğunu bilemediğimiz maddeyi her şeye hakim gibi göstermek ne kadar saçmadır. Biz ancak hür iradeli ve yaratıcı bir Tanrı'nın varlığını kabul edersek, evrenin var olma hikmetini de çözmüş oluruz. Madde kendi kendini izahtan âcizdir. Maddeyi değerlendiren manevî ve insanî özelliklerdir.